

UDC: 346.6(045)(575.1)

TO'LOVGA QOBILIYATSIZLIKNI TARTIBGA SOLISHGA DOIR ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

Xudaybergenov Behzod Baxtiyorovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti doktoranti,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: 0000-0001-5701-0785
e-mail: xudaybergenovbexzod@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada to'lovga qobiliyatsizlikni huquqiy tartibga solishga doir yondashuvlar o'rganilgan. Xususan, davlat tomonidan qabul qilingan prokreditor va prodebitor rejimlari tahlil qilingan, ularning o'ziga xos xususiyatlari va farqlari bayon qilingan. Shuningdek, O'zbekistonning to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchiligi qaysi rejimga taalluqli bo'lishi, ushbu qonunchilik fuqarolik muomalasining qaysi ishtirokchilari manfaatlariga xizmat qilishi haqida ilmiy xulosalar berilgan. To'lovga qobiliyatsizlik rejimlarini o'rnatishda kredit siyosatining maqsadlariga alohida e'tibor berilgan bo'lib, rejimlar zahirida ikkita maqsad – xatarlarni adolatli taqsimlash va qarzdorning aktivlari qiymatini maksimal darajada oshirish yotishi asoslantirildi. To'lovga qobiliyatsizlikni tartibga solish modellari Yevropa mamlakatlari va AQSh misolida tahlil qilindi, ularning tajribasi O'zbekiston amaliyoti bilan solishtirildi. Ayniqsa, rehabilitatsiya normalarining AQSh qonunchiligida paydo bo'lishi va keyinchalik Yevropa davlatlarida ushbu normalardan namuna sifatida foydalanilganligi, hozirda ko'plab davlatlar qarzdorni rehabilitatsiya qilish maqsadida qonunchiligini takomillashtirayotganligi aniqlandi. Shuningdek, O'zbekistonda to'lovga qobiliyatsizlik huquqi konsepsiyasini ishlab chiqish zaruriyati va unda aks etishi lozim bo'lgan ustuvor vazifalar haqida tahliliy fikrlar, xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: "cram down" prinsipi, prokreditor, prodebitor, to'lovga qobiliyatsizlik, qarzdor, rehabilitatsiya, bankrot.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ

Худайбергенов Бехзод Бахтиёрович,
доктор философии по юридическим
наукам (PhD), докторант
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье исследуются подходы к правовому регулированию неплатежеспособности. В частности, анализируются принятые государством прокредиторский и продебиторский режимы, описываются их особенности и отличия. Также приводятся научные выводы о режиме, на который распространяется законодательство Узбекистана о неплатежеспособности, и какое законодательство служит интересам участников гражданского оборота. Особое внимание было уделено целям кредитной политики при установлении режимов неплатежеспособности исходя из двух целей: справедливого распределения рисков и максимизации стоимости активов должника. Проанализированы модели регулирования неплатежеспособности на примере стран Европы и США, их опыт сопоставлен с практикой Узбекистана. В частности, установлено, что реабилитационные нормы появились в законодательстве США и впоследствии использовались в качестве образца в европейских странах, а законодательство многих стран в настоящее время совершенствуется

в направлении реабилитации должника. Также были разработаны аналитические заключения, выводы и рекомендации о необходимости разработки концепции неплатежеспособности в Узбекистане и приоритетах, которые должны быть в ней отражены.

Ключевые слова: принцип “cram down”, прокредитор, продебитор, неплатежеспособность, дебитор, реабилитация, банкрот.

CONTEMPORARY TRENDS IN INSOLVENCY REGULATION

Hudaybergenov Bekhzod Bakhtiyorovich,

Doctoral Student of Tashkent State University of Law,
Doctor of Philosophy in Law (PhD)

Abstract. This article examines approaches to the legal regulation of insolvency. In particular, the procreditor and prodebtor regimes adopted by the state are analyzed, and their features and differences are described. There are scientific conclusions about the regime of insolvency based on the legislation of Uzbekistan, and the type of legislation that serves the interests of participants in civil attitudes. Particular attention has been paid to the objectives of the credit policy when establishing insolvency regimes, based on two goals – fair distribution of risks and maximizing the value of the debtor's assets. The models of insolvency regulation are analyzed from the example of the countries of Europe and the USA, their experience is compared with the practice of Uzbekistan. In particular, it has been established that rehabilitation norms appeared in US legislation and were subsequently used as a model in European countries, and the legislation of many countries is currently improving its legislation on the rehabilitation of the debtor. Analytical conclusions, ideas, and recommendations have also been developed on the need to improve the concept of insolvency in Uzbekistan and the priorities that should be reflected in it.

Keywords: the principle of “cram down”, procreditor, prodebtor, insolvency, debtor, rehabilitation, bankrupt.

Kirish

Erkin iqtisodiy munosabatlar va raqobat muhiti sharoitida tadbirkorlik subyektlari o'z majburiyatlarini odatiy tartibda bajarish qobiliyatini yo'qotishi mumkin. Pul majburiyatlari yoki majburiy to'lovlar bo'yicha qarzlarni to'lash to'xtaganda, qarzdorlar to'lovga qobiliyatsizga aylanganda, ular va kreditorlar tegishli huquqiy munosabatlar ishtirokchilari manfaatlarining oqilona muvozanatini ta'minlashga xizmat qiladigan to'lovga qobiliyatsizlik huquqi doirasiga tushadilar. To'lovga qobiliyatsizlik taomillari ozchilik kreditorlarning ko'pchilik tomonidan bo'ysundirishni o'z ichiga olmasligi, faqat ommaviy-huquqiy xarakterga ega bo'lib qolmasligi lozim. Bunday sharoit yuzaga kelsa, kreditorlar yakdil fikrga kelishi imkonsiz bo'lib qoladi. Bankrotlik to'g'risidagi ishda qatnashuvchi shaxslarning huquqiy holati turlicha bo'lishi, manfaatlar qarama-qar-

shiligi bois qonun chiqaruvchi ishtirokchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlari muvozanatini kafolatlashi kerak.

Bankrotlik to'g'risidagi ishda turli nizoli munosabatlar vujudga kelishi mumkin: kreditor – kreditor, ta'minlanmagan kreditorlar – ta'minlangan kreditorlar, kreditorlar – qarzdorning xodimlari, kreditorlar – jamiyat, kreditorlar – qarzdor. To'lovga qobiliyatsizlik huquqining tabiati kreditorlar va qarzdor o'rtasidagi munosabatlar hamda ular o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvida namoyon bo'ladi. Agar kreditorlar va qarzdorning manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash lozim bo'lsa, ushbu zarurat aniq va tushunarli bo'lsa, bu balans nimada yoki qayerda bo'lishi kerakligi haqidagi savol munozarali bo'lib qolmoqda. Milliy iqtisodiyotning barqaror ishlashi va rivojlanishini ta'minlash nuqtai nazaridan kreditorlarning manfaatlarini himoya qilish yoki qarzdorning manfaatlari-

ni hisobga olishga qaratilgan qanday tartib afzalroq, degan savolga yakuniy javob berilmaganligi mavzuning nihoyatda *dolzarbligini* ko'rsatadi.

Prokreditor va prodebitor tizimlar

Dunyo tajribasida to'lovga qobiliyatsizlik tizimlarini tasniflashda qarzdorni qo'llab-quvvatlovchi (prodebitor), kreditorni qo'llab-quvvatlovchi (prokreditor) yoki neytral *yondashuvlar* mavjud. Mansublik to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi milliy qonunchilik qoidalari yoki uni qo'llash natijalariga qarab belgilanadi. Ayrim ekspertlar prodebitor yoki prokreditor huquqiy tizimlarga mansublikni qarzdorning boshqaruv organlari bankrotlik to'g'risidagi ishda o'z vakolatlari saqlab qolishi yoki qolmasligi, kreditorlar bilan muzokara olib borish imkon mavjudligi yoki mavjud emasligiga qarab belgilaydi. Ba'zilar qarzdorning boshqaruv organlari chetlashtirilishi va qarzdor boshqaruvchilari almashtirilishidan qat'i nazar, qarzdorning biznesi saqlab qolinishi yoki qolinmasligi, ish o'rinlarini saqlashga imkon beradigan mexanizmlarning mavjudligiga qarab baholaydi. Boshqalar esa ta'minlangan va ta'minlanmagan kreditorlarning manfaatlari muvozanatiga qarab tasniflaydi. Ushbu tizimda ta'minlangan kreditorlar prokreditor rejimining asosiy benefitsiarlari sifatida qaraladi va tugatish taomillari qisqa muddatlarda amalga oshiriladi. O'z navbatida, ta'minlanmagan kreditorlar ham qarzdorning aktivlari, shu jumladan, garov predmeti bo'lmagan aktivlar qiymatini oshirishga imkon beradigan sanatsiya taomilidan ko'proq foyda ko'rishlari mumkin.

Material va metodlar

Tadqiqotning asosiy mazmuni to'lovga qobiliyatsizlikni tartibga solishga doir yondashuvlar, rejimlar va ularning O'zbekiston huquq tizimi uchun maqbulligini aniqlashdan iborat. AQSh qonunchiligi qiyin moliyaviy vaziyatdagi qarzdorning manfaatlarini himoya qilishga ko'proq e'tibor beradi hamda Buyuk Britaniya va aksariyat Yevropa

mamlakatlari qonunchiligi, aksincha, kreditor manfaatlarini ifodalaydi [1, 66-67-b.]. Rossiya va boshqa ittifoqdosh respublikalarning to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchiligi haqida gapirganda, ba'zi ekspertlar "*oltin o'rta*"da deb bilishadi. Chunki taomillardan qaysi biri – sanatsiya yoki tugatishni tanlash qarzdorga nisbatan kuzatuv taomil natijalariga qarab hal qilinadi. Ushbu taomil davomida qarzdorning moliyaviy holati va uning to'lov qobiliyatini tiklash imkoniyati baholanadi [2, 14-18-b.]. Boshqalar Rossiya qonunchiligini biron-bir toifaga to'liq kiritish mumkin emasligi, aksariyat normalar hali ham tadbirkorlik subyekti faoliyatini tugatish emas, balki uning to'lov qobiliyatini tiklash va saqlab qolishga qaratilganini ta'kidlaydi [3, 4-8-b.].

Mavzuning batafsil mazmunini ochib berishga xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan hisobotlar, xorijiy davlatlarda bankrotlik ko'rsatkichlari va milliy sud hujjatlari imkon beradi. Jahon banki tomonidan e'lon qilinadigan "Doing Business-2020" hisobotida "To'lovga qobiliyatsizlikni hal qilish" indikatori bo'yicha O'zbekiston 100-o'rinida qayd etilgan va ushbu indikatorlar ham milliy rejimning prokreditor yoki prodebitorligi mansubligini belgilay olmaydi. Getting the Deal Through nashri tomonidan har yili to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchiligi nisbatan samarali bo'lgan davlatlar, ularda amal qilayotgan qarzdorning bankrotligi va rehabilitatsiyasi haqidagi asosiy qoidalar e'lon qilib boriladi. Unda 84 ta davlat qonunchiligi tahlil qilingan bo'lib, O'zbekistonning ko'rsatkichlari kiritilmasdan kelmoqda [4].

Qo'llanilgan metodlar sifatida qiyosiy, induksiya va deduksiya metodlarini ko'rsatish mumkin. Jumladan, to'lovga qobiliyatsizlikni tartibga solishga doir normativ hujjatlar o'zaro taqqoslanadi, milliy va xorijiy davlatlar qonunchiligi normalari solishtiriladi. Har bir to'lovga qobiliyatsizlik rejimi alohida tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari

Ilmiy xulosalar va takliflar to'lovga qobiliyatsizlik sohasida yuridik fan, yuridik ta'lim, qonun ijodkorligi va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot obyekti tavsiflovchi asosiy ko'rsatkich sifatida statistik ma'lumotlar olindi. Ushbu ma'lumotlar O'zbekistonda qarzdorlarni reabilitatsiya qilish bo'yicha sezilarli siljishlar bo'lmaganini ko'rsatadi. 2021-yil davomida qo'zg'atilgan jami 9 994 ta ishning 87 tasida ish yuritish tugatilgan. Shulardan 5 ta ishda kelishuv bitimi tuzilgan, sud sanatsiyasi va tashqi boshqaruv taomillari oxirgi o'n yildan beri yiliga 3 yoki 4 ta ishda qo'llanib kelinmoqda (O'zbekiston Respublikasi Oliy sudidan olingan ma'lumot). Aksariyat hollarda boshlangan bankrotlik ishi qarzdorni tugatish bilan yakunlanmoqda. Bankrotlik to'g'risidagi ishlarning barchasi potensial to'lovga qobiliyatsiz qarzdorlarga qo'llanilgan, deb bo'lmaydi. Bunday taxmin qilingan taqdirda ham, nima uchun barcha uchun foydali bo'lgan reabilitatsiya mexanizmlaridan yetarli darajada qo'llanilmayotganiga hayron bo'lish tabiiy.

AQShda ko'rilgan bankrotlik ishlari bilan taqqoslaydigan bo'lsak, 2021-yil davomida biznes bilan bog'liq ochilgan ishlar soni 413 616 tani tashkil etsa, biznes bilan bog'liq bo'lmagan 399 269 ta ish qo'zg'atilgan. O'zbekistonda faqat biznes bilan bog'liq bankrotlik ishi ko'riladi. Demak, 413 616 ta ishdan 4 836 tasida AQSh Bankrotlik kodeksining 11-bobi (Title 11), ya'ni reabilitatsiya taomillari joriy qilingan, bu jami ishning taxminan 10 %ni tashkil qilmoqda [5]. Ko'rib turganimizdek, statistik ma'lumotlardagi farqlar sezilarli darajada.

Olib borilgan ilmiy izlanishning *samaradorligi va haqqoniyligi tahlili* amaldagi O'zbekiston Respublikasi "Bankrotlik to'g'risida"gi Qonuni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, to'lovga qobiliyatsizlik huquqi uchun muhim burilish bo'lishiga xizmat qilgan Taraqqiyot Strategiyasiga tayangan.

Tadqiqot natijalari tahlili

To'lovga qobiliyatsizlik munosabatlarini tartibga solishga doir islohotlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jahon banki va Xalqaro moliya korporatsiyasining "Biznes yuritish" yillik hisobotida O'zbekiston Respublikasining reytingini yanada yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi, "Bankrotlik taomillarini yanada soddalashtirish va sud boshqaruvchilari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlar bilan chambarchas bog'liq.

Sir emaski, to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi O'zbekistonning ko'plab normalari Rossiya qonunchiligi normalari bilan o'xshashdir. Shuning uchun Rossiya olimlarining fikrlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Shunday fikr mavjudki, kreditorlar va qarzdorlar manfaatlarini muvozanatini tartibga solish nuqtai nazaridan Rossiya qonunchiligi va sud amaliyotining rivojlanish tendensiyasini o'rtacha prokreditor yondashuv deb atash mumkin. Ya'ni qarzdorlar o'z majburiyatlarini bajara olmaganda, kreditorlarning manfaatlarini ko'proq darajada himoya qilinadi [6, 168-b.]. Shuningdek, to'lovga qobiliyatsizlik huquqining Rossiya tanlovi qarzdorning to'lov qobiliyatini tiklashga qaratilgan normalar mavjudligiga qaramay, kreditorlar manfaatlarini maksimal himoya qilinadi [7, 35-36-b.]. Binobarin, bankrotlik ishida kreditorlar o'zlariga tegishli qarzni to'lash muammolarini hal qiladi [8, 48-52-b.].

Agar G'arb ekspertlarining fikrlariga to'xtaladigan bo'lsak, unda Fitchratings (Fitch Ratings) agentligi tomonidan o'tkazilgan tahlillarga ko'ra, Rossiyaning to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchiligi yetarlicha kreditorlarni qo'llab-quvvatlovchi deya baholangan [9]. Mavjud huquqiy rejimlarni 4 ta asosiy toifaga (A–D guruhlarini) bo'lish orqali Fitchratings aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlar, shu jumladan, Rossiyaning D toifasiga kiritadi. Shu bilan birga, kreditorlarning talablarini taqdim etishda murakkablik va majburiyatlar bajarilishini ta'minlashda to'siqlar

mavjudligi ham aytiladi. Bu holatlar garov bilan ta'minlangan kreditorlar huquqlari kafoflatlanmaganida, sud ish yurituvini boshlashning kechikishida, sud tomonidan asosli qarorlar qabul qilinmasligi bilan ifodalangan.

Milliy manfaatlar nuqtai nazaridan qaysi biri – prokreditor yoki prodebitor yondashuv samarali ekanligi haqidagi konseptual masala mutaxassislar o'rtasida ko'plab bahs-munozaralarga sabab bo'lgan. Biroq M.V. Telyukina tomonidan bildirilgan fikr alohida diqqatga sazovor. Ya'ni umumiy iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan rivojlanayotgan mamlakatlarda prokreditor tizimi qarzdorlar manfaatlarini himoya qiladigan tizimga qaraganda ancha samaralidir [10, 348-b.]. Demak, rivojlanayotgan mamlakatlarda to'lovga qobiliyatsizlik huquqiy tizimlarida kreditorlar manfaatlarini ko'proq himoya qilishi maqsadga muvofiq.

Vaqtinchalik qiyinchiliklarga duchor bo'lgan qarzdorlarni saqlab qolish kerak, albatta. Lekin to'lovni amalga oshira oladigan potensial qarzdorlar mavjud, ular har qanday bosqichda qarzni qoplashi mumkin. Ushbu holat esa to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchilik yo'nalishi faqat kreditor foydasiga ishlab chiqilgan deyishga to'sqinlik qiladi [11, 56-59-b.].

Boshqa bir fikrga ko'ra, agar yetarli reabilitatsiya va tugatish taomillari qonunchilikda nazarda tutilgan bo'lsa, milliy huquqiy tizimning prodebitor yoki prokreditor sifatida qabul qilinishi investorlar uchun ahamiyatga ega emas. Muhimi, milliy huquqiy tizimning ishlashini ta'minlaydigan infratuzilmaning samarador bo'lishi. To'lovga qobiliyatsizlik bilan bog'liq yuzaga keladigan munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinsa, ushbu infratuzilmaning sifatli bo'lishi nafaqat sudyalari va sud boshqaruvchilari, kreditorlar va vijdonli qarzdor, balki ularning tijorat va moliyaviy operatsiyalardagi yuqori tayyorgarligiga ham bog'liq.

Prodebitor va prokreditor yondashuvlar raqobatini hisobga olgan holda, shuni ta'kid-

lash kerakki, birinchi yondashuv qarzdorning moliyaviy qiyinchiliklariga aralashmaslik, uning to'lov qobiliyatini tiklash mumkinligi, reabilitatsiya choralari qarzdorning boshqaruv organlari tomonidan amalga oshirilishini nazarda tutadi. Prokreditor modelida qarzdorning boshqarish organlari yuridik shaxsni kerakli darajada boshqara olmagan va uning to'lovga qobiliyatsizligini vujudga keltirgan, deb taxmin qilinadi. Natijada kreditorlarning manfaatlarini birinchi o'ringa chiqadi, ular qarzdorning kelajakdagi taqdirini hal qiladi. Kreditorlar, shubhasiz, o'z manfaatlarini yo'lida harakat qiladi, iloji boricha tezroq va to'liq o'z talablarini qondirishga intiladi. Odatda, qarzdorning to'lov qobiliyatini tiklash ehtimoli bor bo'lsa ham, kreditorlar qarzdorning mol-mulkini bevosita sotishni afzal deb bilishadi.

Shunisi aniqki, yuqoridagi yondashuvlarning na birinchisi, na ikkinchisi prezumpsiya bo'la oladi. Bankrotlik to'g'risidagi ishda qo'llaniladigan taomillar davrida kreditorlar va qarzdor manfaatlarini balansini tahlil qilishda bunday stereotiplardan qochish kerak. Qarzdorlarning barchasi ham kreditorlardan ma'lumotlarni yashirmaydi va ularning manfaatlarini buzmaydi va, o'z navbatida, kreditorlar har doim insofsiz bo'lmaydi va imkon qadar o'z talablari qanoatlantirilishidan umidvor bo'ladi. Albatta, qarzdorlar o'zlari-ning boshqaruv organlari tomonidan noto'g'ri qarorlar qabul qilishi sababli kreditorlarning talablarini qondira olmagan bo'lishi mumkin. Aksincha, qarzdorning to'lovga qobiliyatsizligi qarzdor uning boshqaruv organlari nazorati ostida bo'lmaganligi oqibatida ham yuzaga kelishi mumkin.

Maqsadlarning milliy to'lovga qobiliyatsizlik rejimlariga ta'siri

To'lovga qobiliyatsizlik huquqining rejimlari mamlakatlarda bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Ammo to'lovga qobiliyatsizlik huquqining ikkita asosiy maqsadi o'zgarmaydi. Bu maqsadlar qoida tariqasida aksariyat huquqiy tizimlarda qo'llaniladi [12].

A.V. Lyubanenکو, A.A. Chukreevlar ham to'lovga qobiliyatsizlik rejimlarini ishlab chiqishda ushbu ikki maqsadga tayanish lozimligini ta'kidlashadi [13, 106-115-b.].

Birinchى maqsad – bozor munosabatlari ishtirokchilari o'rtasida xavflarni oldindan, adolatli va shaffof tarzda taqsimlashdir. Ushbu maqsadga erishishda bozor ishtirokchilarining kredit tizimiga bo'lgan ishonchini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish muhim rol o'ynaydi. Masalan, kreditor-qarzdor munosabatlari nuqtai nazaridan kreditorning qarzdorga nisbatan bankrotlik to'g'risidagi ishni hech qanday cheklovlersiz qo'zg'atishi kreditor talablarini ta'minlash vositasi sifatida kreditlash xavfini kamaytiradi va shu bilan kreditlar maqbulligi oshadi, manfaatdor shaxslar tomonidan umumiy investitsiya qarorlarini qabul qilishga yordam beradi.

To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonun hujjatlari ham har xil kreditorlar o'rtasida xavflarni adolatli taqsimlashni nazarda tutishi kerak, bu esa qarz oluvchilarning ayrim toifalari manfaatlariga ham ta'sir qilishi mumkin. Ta'minlanmagan kreditorlarga qaraganda ta'minlangan kreditorlarning manfaatlari ustun qo'yilishi nafaqat ta'minlangan kreditorlarning o'zlari, balki ma'lum kredit xatarlari tufayli ta'minlanmagan kreditlarga umid bog'lay olmaydigan potensial qarz oluvchilar uchun ham foydalidir. Ta'minlangan kreditlarning manfaatlari yuqori darajada himoya qilinganligi tegishli kreditlarning narxini ham pasaytiradi.

Huquqiy tizimlarda tadbirkorlik faoliyati subyektlari o'rtasidagi iqtisodiy risklar turlicha taqsimlanishi mumkin. Qanday bo'lsin, tavakkalchilikni taqsimlashning tegishli qoidalar qonunda aniq belgilangan bo'lishi kerak, davlat barcha bozor ishtirokchilari tomonidan bunday qoidalarga qat'iy rioya qilinishini ta'minlashi shart. Keyin manfaatlar muvozanatini tartibga solishning qonunchilik modeli va uning bankrotlik to'g'risidagi ish ishtirokchilarining ma'lum bir toifasi foydasiga siljishi-

dan qat'i nazar, agar qoidalar barqaror va ularni qo'llash natijalari yetarlicha bashorat qilinadigan bo'lsa, tadbirkorlik subyektlari duch kelishi mumkin bo'lgan xatarlar, shu jumladan, narx siyosati ham boshqarilishi lozim. Bunday barqarorlik va bashorat qilishning yetishmasligi bozor ishtirokchilarining kredit va investitsiya qarorlarini qabul qilishga to'sqinlik qiladi.

To'lovga qobiliyatsizlik bilan bog'liq huquqiy munosabatlar ishtirokchilariga adolatli munosabatda bo'lish haqida gapirganda, o'ziga xos xususiyat sifatida ularning jamoaviy tabiati ekanligini hisobga olish kerak. Balki, adolatli munosabatda bo'lish ishtirokchilarning tengligini anglatmaydi. Ammo shunisi aniqki, bankrotlik to'g'risidagi ish ishtirokchilarining turli xil iqtisodiy manfaatlarini hisobga olgan holda, qonun ularning har biriga tabaqalashtirilgan yondashuvni nazarda tutishi mumkin. To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonun hujjatlari firibgarlik muammosini samarali hal qilishi va shaxslarga qonunda nazarda tutilmagan imtiyozlarni taqdim etishi kerak. Bundan tashqari, xalqaro iqtisodiy munosabatlar, kreditlash va investitsiya masalalarida qonun to'lovga qobiliyatsizlik bilan bog'liq munosabatlarning xorijiy ishtirokchilariga nisbatan kamsitilmasligini kafolatlashi kerak. Bankrotlik to'g'risidagi ish bo'yicha jamoaviy ish yuritish mumkin bo'lgan manfaatlar to'qnashuvi belgilangan tartibda va adolatli hal qilinishiga ishonch hosil qilish maqsadga muvofiq.

To'lovga qobiliyatsizlik munosabatlarini tartibga solish jarayonlarini bashorat qilish va uning adolatligi bunday jarayonlarning shaffofligini ta'minlash bilan chambarchas bog'liq. Manfaatdor shaxslar o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini amalga oshirish uchun yetarli axborotga ega bo'lishlari zarur. Kreditorlar qarzdorning moliyaviy ahvoli, uning qarorlari va bankrotlik to'g'risidagi ish paytida qabul qilingan harakatlar to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'lib borishi lozim.

To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchilikning *ikkinchi maqsadi* – qarz-dorning aktivlari qiymatini barcha manfaat-dor tomonlar va umuman iqtisodiy manfaatlar uchun himoya qilish hamda uning himoyasini maksimal darajada oshirishni ta'minlashdir. Ushbu maqsadga nafaqat qo'llaniladigan reabilitatsiya taomillari, balki tugatish taomili ham taalluqlidir. Qarzdorning aktivlari qiymatini maksimal darajada oshirishga qaratilgan vositalar turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, bankrotlik to'g'risidagi ish qo'zg'atilishidan oldin tuzilgan qarzdorning ayrim shartnomalarini haqiqiy emas deb topish qarzdorning aktivlari qiymatini oshirishga imkon beradi va kreditorlarining talablarini yanada to'liq va adolatli qondirish uchun sharoit yaratadi. Shu bilan birga, agar bunday himoya keragidan ortiq bo'lsa, masalan, qarzdorning bitimlarini haqiqiy emas deb topish boshqa tadbirkorlik subyektlari faoliyatini jiddiy yomonlashtirsa. Shunga o'xshash misol sud boshqaruvchilari faoliyatida ham bo'lishi mumkin: bir tomondan, uning vakolatlari kengligi, masalan, qarzdorning qarzdor shartnomalari bo'yicha nizolashish qarzdorning aktivlari qiymatini maksimalashtirishning muhim vositasi hisoblanadi, boshqa tomondan sud boshqaruvchisining vakolatlardan to'g'ri foydalanmasligi shartnoma munosabatlariga putur yetkazadi. Umuman olganda, ishtirokchilar vakolatida balansni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Qarzdorga qo'llaniladigan reabilitatsiya taomillari uni himoya qilishni ta'minlash va qarzdor aktivlari qiymatini oshirishning asosiy vositasi sifatida qayd etilishi kerak. Ushbu taomillarni tartibga solish to'lovga qobiliyatsizlik bilan bog'liq bo'lgan asosiy manfaatlar to'qnashuvi – kreditorlar va qarzdorning manfaatlari to'qnashuvini hal qilish uchun juda muhimdir.

Ikkita maqsadga erishishda – xatarlarni adolatli taqsimlash va qarzdorning aktivlari qiymatini maksimal darajada oshirishda aniq

chegarani belgilab bo'lmaydi. Shuningdek, to'lovga qobiliyatsizlik huquqi arxitekturasini shakllantirishda qonun chiqaruvchining ma'lum bir tartibga solish maqsadining ustuvorligi va bankrotlik ishi ishtirokchilari manfaatlarining oqilona muvozanati to'g'risidagi qarorlari turli xil bo'ladi, ba'zan qarama-qarshi motivlar bilan ham belgilanishi mumkin.

Xatarlarni taqsimlash va bankrotlik to'g'risidagi ishdagi turli ishtirokchilarning manfaatlarini muvozanatlashning ma'lum mexanizmini tanlash to'g'risida qaror qabul qilishda stereotiplardan qochish kerak, chunki barcha qarzdorlar insofsiz yoki malakasiz bo'lmaydi, barcha kreditorlar ham vijdotsiz emas va ularning hammasi biznesni tortib olish yoki qarzdorni tugatishga harakat qilmaydi.

Bankrotlik to'g'risidagi ishda qo'llaniladigan reabilitatsiya yo'nalishini kuchaytirish va taomillar paytida qarzdorning aktivlari qiymatini maksimal darajada oshirish nafaqat qarzdor mulkdori, balki kreditorlarning ham manfaatlarini himoya qilish deb hisoblanishi mumkin, buning oqibatida katta hajmdagi talablar qondirilishi mumkin.

Shunday qilib, ba'zi huquqiy tizimlarda kreditorlarning talablari "baho"sini oshirish uchun reabilitatsiya taomillaridan foydalaniladi, deb ko'rsatilsa, boshqa huquqiy tizimlarda qarzdor va uning mulkdorlariga ikkinchi imkoniyat berish reabilitatsiya sifatida e'tirof etiladi. Boshqalarida esa reabilitatsiya mexanizmlaridan foydalanishning asosiy maqsadi qarzdor xodimlarining huquqlarini hisobga olish va ularning manfaatlarini himoya qilishni ta'minlashdir. Ba'zi hollarda davlat o'z maqsadlariga erishish uchun to'lovga qobiliyatsizlik huquqi vositalari bilan cheklanmasligi, bankrotlik ishining borishiga alohida ta'sir ko'rsatishi mumkin. Strategik nuqtai nazardan, davlat iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlashda mahsulotlarni uzluksiz ishlab chiqarish talab etiladi. Muayyan tashkilot xodimlarining manfaatlari yoki milliy manfaatlarni himoya qilish uchun davlat bozor munosabatlariga qo'shilishi va (yoki)

qarzdorni davlat tomonidan iqtisodiy qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Mol-mulki davlatga tegishli bo'lgan tashkilotlarga to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonun hujjatlarini qo'llash bozorda bunday tashkilotlarning iqtisodiy faoliyat natijalari uchun cheklangan javobgarlik to'g'risidagi qoidalarni kiritishga turtki bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchilik davlat korxonalarining moliyaviy muammolarini bozor tamoyillari asosida hal qilishni rag'batlantiradi va shu bilan bunday tashkilotlar bankrotligining oldini olish uchun mumkin bo'lgan xarajatlarni kamaytiradi.

Umuman olganda, milliy iqtisodiyotning samarali ishlashini ta'minlash maqsadida to'lovga qobiliyatsizlikni huquqiy tartibga solishni faqat prokreditor yoki prodebitorlikdan kelib chiqib baholashni oqlab bo'lmaydi hamda to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchilikning rivojlantirish tarixi va istiqbollari borasidagi xorijiy olimlarning tadqiqotlari qiziqish uyg'otadi va ular masalaning mohiyatini anglashga yordam beradi.

Yevropa va AQShda yo'nalish nuqtalari

F. Vud fikriga ko'ra, to'lovga qobiliyatsizlik huquqining rivojlanish tarixi "qarzdorni qatag'on qilishdan – qarzdorni himoya qilishgacha" bo'lgan harakat sifatida ta'riflanadi [14, 1064-b.]. B. Mann to'lovga qobiliyatsizlik huquqi rivojlangani sari "jinoyatdan tavakkalchilikka, ma'naviy tazyiqdan iqtisodiy mag'lubiyat"ga qarab qayta ko'rilishi va qayta ishlanib borilishi kerak deb hisoblaydi [15, 358-b.].

P.D. Martino tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, XIX-XX asrlardagi iqtisodiy o'zgarishlar, madaniy yutuqlar va umumiy institutsional o'zgarishlar to'lovga qobiliyatsizlik huquqiy tizimlarining tuzilishi va ishlash mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. G'arb mamlakatlarida sanoatlashtirish, kompaniyalarga egalik qilish va nazorat qilishning rivojlanishi qarzgga nisbatan shakllangan munosabatning o'zga-

rishiga sabab bo'ldi. Sanoat rivojigacha bo'lgan iqtisodiyot va nisbatan rivojlanmagan kredit bozorlari bilan shug'ullanishga odatlangan oldingi to'lovga qobiliyatsizlik huquqi bunday tez o'zgaruvchan muhitda samarali bo'lmay qoldi. Shunga bog'liq ravishda, XIX asrning o'rtalaridan boshlab (biroz oldinroq – Buyuk Britaniyada) to'lovga qobiliyatsizlik qonunchiligi qayta ko'rib chiqildi va o'zgartirildi. G'arbning turli mamlakatlarida to'lovga qobiliyatsizlik qonunchiligini o'zgartirishga olib kelgan sabablarning o'xshashligiga qaramay, Angliya, Fransiya, Germaniya, Italiya va AQShda turli xil to'lovga qobiliyatsizlik rejimlari ishlab chiqildi. Qarzdor va kreditorlarning manfaatlari muvozanatini tartibga solish hamda ushbu rejimlarda qarzdorning tugatilishi yoki sanatsiya qilinishini ta'minlash tendensiyasi turlicha bo'ldi [16, 23-43-b.].

Yevropa huquqi instituti tomonidan o'tkazilgan konferensiyada (2014-yil sentabr, Xorvatiya, Zagreb [17]) to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchilik bilan biznesni qutqarish masalalari muhokama qilindi, o'tgan asrning so'nggi ikki o'n yilligigacha ko'plab Yevropa davlatlarida moliyaviy qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan kompaniyalar biznesini tugatish muammoni hal qilishning yagona yo'li ekanligi ta'kidlandi. Bankrotlik to'g'risidagi ishda qo'llaniladigan tugatishga doir ish yuritish taomili davrida ham biznesni qutqarish mumkin bo'lsa-da, ushbu taomilda tashkilotlarning iqtisodiy faoliyati, asosan, tugatiladi va aktivlar qismlarga bo'lib sotiladi. Olingan daromad kreditorlar o'rtasida belgilangan tartibda taqsimlanadi. Konferensiyada yana shu narsaga urg'u berildiki, korxonalarining to'lovga qobiliyatsizligi masalalarini hal qilishda bunday bir tomonlama yondashuv Yevropa Ittifoqidagi to'lovga qobiliyatsizlik masalalarini tartibga solishga doir hujjatlarda hanuzgacha mavjud. Masalan, Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarda (uning tarkibidagi davlatlarda) ikkita bankrotlik ishini ochish mumkinligi nazarda tutil-

gan va ochilgan ikkita ishda ham tugatish taomillari qo'llanilaveradi.

2005-yilda ilmiy hamjamiyat vakillari, xususan, N. Martinning yozishicha, AQShda to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonunchilik bilan taqqoslaganda, ko'plab Yevropa mamlakatlari qonunchiligi qarzdorlarni reabilitatsiya qilishdan ko'ra ko'proq "jazo-lash"ga qaratilgan [18, 3-77-b.].

XXI asrning boshiga kelib, ko'plab Yevropa mamlakatlari uchun mavjud bo'lgan to'lovga qobiliyatsizlikning huquqiy asoslari yangi chaqiriqlarga javob bermasligi aniq bo'ldi: tugatish natijasida ta'minlanadigan natijalardan kompaniya biznesini qayta tashkil qilish orqali erishiladigan yutuqlar samarali va foydali ekanligi aniq bo'ldi [19, 4-8-b.].

Yevropaning turli yurisdiksiyalari to'lovga qobiliyatsizlik masalalarini tartibga solishda hali ham turli xil yondashuvlarga ega bo'lishiga qaramay, qarzdorlarga nisbatan reabilitatsiya taomillariga tugatishning muqobil usuli sifatida qarash tendensiyasi mavjud. Ko'p hollarda davlatlar qonunchiligidagi o'zgarishlarning modeli sifatida AQSh Bankrotlik kodeksining 11-bobi (Title 11) olinadi [20, 38-b.].

K. Brijning ta'kidlashicha, to'lovga qobiliyatsizlik huquqini rivojlantirishning dastlabki bosqichlariga qarzdorlarni "davolash" xos bo'lmagan va taomillar faqat kreditor manfaatlari uchun amalga oshirilgan. Qarzdor tomonidan boshlanadigan ixtiyoriy bankrotlik ishi konsepsiyasi nisbatan yaqinda paydo bo'lgan. To'lovga qobiliyatsizlikni tartibga solishga doir yondashuvlarning o'zgarishi AQShda boshlandi va u yerda qarzdorlarni qutqarishning yangi "biznes madaniyati" shakllandi. Ba'zan ushbu madaniyat ildizlarini AQShning dastlabki tarixiy ildizlari, ayniqsa, ushbu mamlakatga hayotini yangidan boshlash uchun, kelajakka ishonch bilan va mamlakat iqtisodiyotining kelajagiga optimistik nuqtai nazar bilan kelgan muhojirlarga bog'lashadi.

XIX asrning ikkinchi yarmida tijorat tash-

kilotlarining bankrotligiga munosabat keskin o'zgardi. Keyin ko'plab Amerika temir yo'l kompaniyalari bankrotlikka yuz tutayotgan edi. AQSh iqtisodiyotini rivojlantirishda temir yo'l sanoatining strategik ahamiyatini hisobga olib, sanoatdagi bunday vaziyatning salbiy ta'sirini yumshatish yo'llarini izlashga to'g'ri keldi. Tegishli qarorlar dastlab sud hokimiyati tomonidan shakllantirilib, unda kompaniyani qayta tashkil etish, uning aktivlarini himoya qilish va kreditorlar bilan kelishuvga erishish imkoniyatiga qaratilgan umumiy vositalar ishlab chiqildi. Davlat tadbirkorlik xatarlarining ta'sirini hisobga olgan holda, iqtisodiy rivojlanishning zarur elementi sifatida yangi to'lovga qobiliyatsizlik huquqini ishlab chiqdi va bu moliyaviy muvaffaqiyatsizliklar masalalarini hal qilishda liberal yondashuv to'g'ri deya baholandi [21, 30-41-b.].

Hozirgi vaqtda to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi AQSh qonunchiligi qarzdorning himoyasini ta'minlash bo'yicha yetakchi huquqiy tizimlardan biri hisoblanadi. Qarzdorning boshqaruv organlari vakolatlarini saqlashni ta'minlaydigan moliyaviy tiklanishni tartibga solishning qonunchilik modeli qarzdorning o'z ishlarini mustaqil ravishda boshqarishni davom ettirish va to'lov qobiliyati tiklanishiga ishonishni nazarda tutadigan yangi doktrina sifatida dunyo yuzini ko'rdi. Ushbu doktrina keyinchalik Yevropa mamlakatlari iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi va bu yerda iqtisodiy jarayonlarni mustahkamlash hamda faollashtirishga xizmat qildi.

Reabilitatsiya – rivojlanish vektori

To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi O'zbekiston qonunchiligini ishlab chiqish o'z traektoriyasiga ega bo'lgan. Aksariyat Yevropa mamlakatlarida korxonalarning to'lovga qobiliyatsizligini bartaraf etish choralari shaxsiy (personal) bankrotlik tizimi, ya'ni jismoniy shaxslarga qo'llanilgan metodlar va normalarga asoslangan holda ishlab chiqilgan. Sinovdan o'tgan taomillar, ularning asosiy chora-tadbirlari asta-sekinlik bilan korxonalarga singdirilgan. Shubhasiz, bu jara-

yon bir nechta bosqichlarda amalga oshirilgan, ko'p vaqtni talab qilgan. O'zbekiston esa mulkiy munosabatlar cheklangan tuzumdan xalos bo'lgach, boshqa ittifoqdosh respublikalar kabi xorijiy huquqiy tizimlardagi korxonalar to'lovga qobiliyatsizligini hal qilishga doir mexanizmlarni qisqa muddatlarda o'zlashtirishiga to'g'ri kelgan. Ayniqsa, Rossiya-da qabul qilingan qonunlar O'zbekistonning bankrotlik to'g'risidagi qonunlari ishlab chiqilishida asosiy manba bo'lib xizmat qilgan.

O'zbekiston qonunchiligida, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Bankrotlik to'g'risida"gi Qonunida ko'plab o'zgarishlar ro'y bergan bo'lsa-da, ushbu o'zgarishlar qaysidir umumiy g'oyaga bo'ysunadi, qo'shimchalar ma'lum bir vektorni ko'rsatadi, deyish qiyin. Tuzatishlar huquqni muhofaza qilish amaliyotida yuzaga keladigan ayrim muammolarni hal qilish yoki kreditorlarning muayyan guruhlarini himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan edi, xolos. Bankrotlik to'g'risidagi qonunga kiritilgan o'zgartirishlar unga tobora prokreditlik xarakterini berdi.

Reabilitatsiya taomillarining joriy qilinmayotgani va samarali foydalanilmayotganining asosiy sabablari quyidagilar:

- inqirozning dastlabki bosqichlarida muammolarni aniqlash va reabilitatsiya jarayonlarini boshlash uchun qarzdorga turtki beradigan samarali rag'batlantirish mexanizmlari yetarli emas;

- bankrotlik arafasida yoki bankrotlik ishi-da amalga oshirilgan huquqqa zid harakatlar uchun javobgarlik choralari samara bermayapti, xususan, qarzdorning aktivlari qaytarib bo'lmaydigan qilib begonalashtirilmoqda yoki uchinchi shaxslar orqali o'zlashtirilmoqda. To'lovga qobiliyatsizlik vujudga kelishida va korxona bankrot bo'lishida aybi bo'lgan shaxslarni javobgarlikka tortish, bitimlarning haqiqiy emasligi bilan bog'liq normalar huquqqa zid harakatlarning oldini olish va ta'sir chorasini lozim darajada qo'llashga xizmat qilmayapti;

- sud boshqaruvchilarining huquqiy maqomi, ularning himoyasi va imtiyozlari, shuningdek, yo'l qo'yilgan suiiste'molliklari uchun javobgarligi qonun bilan to'liq tartibga solinmaganligi sud boshqaruvchilarining o'z faoliyatini kerakli darajada bajarishga to'sqinlik qilmoqda;

- reabilitatsiya normalarining mazmun-mohiyati, ularning afzalligi, maqbulligi va samaradorligi borasida tushuncha va tasavvurlar to'liq shakllanmaganligi sababli kreditorlarning reabilitatsiya taomillarini qo'llashga bo'lgan salbiy munosabati saqlanib turibdi.

To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi qonun hujjatlariga kiritilayotgan o'zgartirish va qo'shimchalarning muayyan prinsipga asoslanmaganligi, ayrim munosabatlarining keragidan ortiq tartibga solinganligi va bu mohiyatdan uzoqlashishga olib kelganligi, normalarning boshqa huquq sohalari normalari bilan nomuvofiqligi, bularning barchasi uzoq vaqtdan beri hal qilinmasdan kelmoqda. Ushbu holatlar to'lovga qobiliyatsizlik qonunchiligidagi parchalangan va nomuvofiq o'zgarishlarga barham berish, puxta o'ylangan konseptual islohotni tayyorlash vaqti kelganini anglatadi.

Bankrotlik to'g'risidagi qonunga ko'plab o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilishiga qaramay, amaliyotda bankrotlik to'g'risidagi ish, qoida tariqasida, kreditor tomonidan barcha qarzlarni undirish choralari qolmagandan so'ng boshlanmoqda. Qarzdorning mol-mulki ijro jarayonida sotib bo'lingan, bankrotlik ishi doirasida uning to'lov qobiliyatini tiklash, reabilitatsiya taomillarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslar yetishmay qolyapti. Ijro ishini yuritishda bir kreditorning (da'vogarning) talablari qanoatlantiriladi, oqibatda mol-mulk boshqa kreditorlarga yetarli bo'lmaydi.

O'zbekistonda qarzdorlar bankrotlik to'g'risidagi ishlarni boshlashdan manfaatdor emaslar, ular soliq organlari va sud ijrochilari tomonidan qarzlarni undirish choralari amal-

ga oshirilganiga qaramay, o'z biznes faoliyatini uzoq vaqt davom ettirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Qarzdor boshqaruv organlari korxona ustidan nazoratni yo'qotishdan xavfsiraydi va ko'p hollarda kreditorlarning mantiqsiz pozitsiyasini yengib o'tishning samarali mexanizmlari yetishmasligi tufayli moliyaviy reabilitatsiya qilishga qaratilgan qarorlar qabul qilishni istamaydi.

Vaqtinchalik qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan qarzdorga reabilitatsiya taomillarini qo'llash imkoniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan yana bir omil, ehtimol, davriy to'lovlarni amalga oshirishdagi kechikishlar, qarzdorning moliyaviy holatidagi o'zgarishlar yoki bankrotlik to'g'risidagi ishda unga qarshi tugatish taomillarini qo'llanilishini ta'kidlash o'rinlidir.

Ko'p hollarda bankrotlik ishi doirasidan tashqarida kreditorlarni birlashtirish va to'plash, muammoni hal qilish va sudgacha sanatsiyani joriy etish orqali qarzdor faoliyatini tiklash imkonsiz, deb taxmin qilinadi. Odatda, kreditorlar soddalashtirilgan modelga muvofiq harakat qiladi va qarzdorga asossiz imtiyozlar berilishi haqidagi shubhalaridan xoli bo'lish uchun bankrotlik to'g'risidagi ishni qo'zg'atishni ma'qul ko'radi va uni joriy etish osonroq.

Yuqoridagi holatlar qarzdorning o'zi bankrotlik ishini qo'zg'atmayotganligi yoki sudgacha qarzdorlikni bartaraf qilishning muqobil yo'llari mavjud emasligi sababli paydo bo'lmoqda. Agar qarzdorning o'zi bankrotlik ishini qo'zg'atishdan manfaatdor bo'lsa, tashabbus ko'rsatganlik uchun unga qonun bilan muayyan imtiyoz taqdim etilgan bo'lsa, barcha kreditorlarning talablarini qanoatlantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Kreditorlar uchun bankrotlik ishida qarzdorga nisbatan qo'llaniladigan reabilitatsiya taomillari – sanatsiya yoki tashqi boshqaruvni joriy etish to'g'risida qaror qabul qilishga to'sqinlik qiladigan normalar mavjud emas, ammo bu juda kamdan-kam hollarda sodir bo'ladi. Buning sabablari turlicha bo'lishi

mumkin, masalan, ko'p hollarda qarzdorlar ma'lum iqtisodiy foyda keltiradigan biznes birligiga ega bo'lmaydi yoki biznes bo'lsa ham, kreditorlar uchun qiziqish uyg'otmaydi. Kreditorlar qarzdorda faqat mol-mulk yig'indisini ko'rishadi, uning hisobidan talablarini iloji boricha tezroq qanoatlantirishga harakat qiladi. Ushbu harakat, birinchi navbatda, bankrotlik ishida majburiy to'lovlarni undirish uchun qatnashadigan organga (soliq organlari) tegishlidir. Chunki qarzdorning asosiy massasi majburiy to'lovlarga to'g'ri keladi va ular, odatda, asosiy kreditor bo'lib qatnashadi. Agar qarzdor ishlab turgan biznesga ega bo'lsa, to'lov qobiliyatini tiklashda soliq organlari tashabbus ko'rsatadigan bo'lsa, shubhasiz, korxona to'lovga qobiliyatsizlik holatidan chiqib ketadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, AQSh, Yevropa va boshqa rivojlangan davlatlar qonunchiligidan farqli o'laroq, O'zbekistonda umumiy tartibda ko'riladigan bankrotlik ishlari kuzatuv taomilidan boshlanadi. Kuzatuv bankrotlik ishida qarzdorga nisbatan qo'llaniladigan sanatsiya va tugatish taomillarini joriy etishdan oldingi jarayon hisoblanadi, ya'ni yana bir bosqich mavjud. Bir tomondan, kuzatuv faqat bankrotlik ishi-ning borishini kechiktiradi, uning noqulayligini oshiradi. Bunday taomilning mavjudligi aniq foyda keltirmasdan, qarzning ko'payishi va bankrotlik ishida qo'shimcha xarajatlarga olib keladi. Boshqa tomondan, kuzatuvni joriy etishning o'zi qarzdor uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki ushbu davrda kreditorning talabiga binoan, qarzdordan mablag'larni undirish bilan bog'liq da'vo ishlarini yuritish yakunlanadi, ijro ishi to'xtatiladi, shu jumladan, qarzdorning mol-mulkiga nisbatan xatlov va ijro ishi paytida undiriladigan qarzdorning mol-mulkiga nisbatan boshqa cheklovlar, ayrim istisnolardan tashqari bekor bo'ladi.

Kuzatuv davomida qarzdorning moliyaviy ahvoli kreditorlarning birinchi yig'ilishiga tahlil qilinadi. Kreditorlar sanatsiya yoki

tugatish tartibini joriy etish to'g'risida qaror qabul qilishlari uchun qarzdorning moliyaviy ahvoli to'g'risida hisobot talab qiladi. Sanatsiya yoki tugatish tartibini joriy etish to'g'risidagi qaror kuzatuv yakunida va qarzdorning moliyaviy holati tahlili natijalariga qarab qabul qilinadi.

Dunyo tendensiyalarini hisobga olgan holda, milliy qonunchilikni takomillashtirish

Qarzdorlar bankrotlik ishini boshlashdan manfaatdor emaslar va qarzdorlar reabilitatsiya taomillariga qarshi bo'lgan kreditorlarning pozitsiyasiga ta'sir qila olmaydi.

Reabilitatsiya taomillari qo'llaniladigan bankrotlik ishlari soni kam, aksariyat hollarda korxona davlat reestrndan chiqib ketadi - bunday vaziyatni normal deb bo'lmaydi. Shu bois qarzdorni reabilitatsiya qilishga doir ilg'or xorijiy huquqiy mexanizmlardan foydalanish va Bankrotlik to'g'risidagi qonunda keltirilgan reabilitatsiya normalarini tubdan qayta ko'rib chiqish hamda maqbul huquqiy asoslarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Reabilitatsiya normalaridan samarali foydalanishga qaratilgan bunday o'zgarishlarni amalga oshirish uchun kuzatuv taomilini qonunchilikdan chiqarish yoki oxirgi chora sifatida obyektiv zarurat mavjud bo'lganda qo'llash, kreditorlar yig'ilishida qarorlar qabul qilish tizimlarini takomillashtirish lozim.

Qarzdorlar va kreditorlar nafaqat qarzdorni bankrot deb e'lon qilish to'g'risidagi ariza, balki reabilitatsiya qilish to'g'risidagi arizani ham taqdim etishlari kerak. Uning natijalariga ko'ra, qarzdorga nisbatan kuzatuv taomilini qo'llash yoki qo'llamaslik masalasi hal qilinadi.

Sud sanatsiyasi qo'llanilganda, qarzdor ma'lum vaqt ichida sud sanatsiyasi rejasini taklif qilish bo'yicha ustuvor huquq va majburiyatlarga ega bo'lishi kerak. Ishda qatnashuvchi kreditorlar yoki vakolatli organlar, sud boshqaruvchi va muassisslar belgilangan muddatda sud sanatsiyasi rejasini taklif qilish huquqiga ega bo'lishlari yoki qarzdor tomonidan ilgari surilgan rejani ko'rib, keyin

qaror qabul qilishlari lozim.

Sud sanatsiyasi rejasini kreditorlar talablarini qondirish uchun to'lov qobiliyatini tiklash, ish joylari va qarzdorning biznesini saqlab qolish uchun ishlab chiqiladi. To'lov qobiliyatini tiklash deganda, sanatsiya rejasiga muvofiq qoplanmagan qarzni sanatsiya davrida to'liq to'lab berilishi tushuniladi. Ushbu rejaga muvofiq, kreditorlarning talablari toifalarga bo'linadi. Kreditorlarning talablarini toifalarga bo'lish va har bir toifaga mansub bo'lgan talablarni qanoatlantirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash - kreditorlarning bitta navbatdagi talablarini mutanosib va teng qondirish prinsipini rad etadi. Talablarni toifalar bo'yicha guruhlash sud sanatsiyasi rejasini tasdiqlash tartibining moslashuvchanligini oshirishga qaratilgan bo'lib, talablari tegishli toifaga kiritilgan kreditorlarga maqbul sharoitlar taqdim etiladi. Boshqa tomondan, kreditorlarning talablarini toifalarga bo'lish kreditorlarning kooperativligini oshirish, ularning raqobatini ta'minlash va kreditorlarni qarzdor bilan murosaga kelishga undashga qaratilgan. Ushbu yondashuv AQSh Bankrotlik kodeksining qoidalari bilan ta'minlangan bo'lib, bankrotlik ishida qo'llaniladigan reabilitatsiya taomillarini tartibga solish bo'yicha dunyodagi yetakchi amaliyotlardan biri sifatida tan olingan.

Bankrotlik to'g'risidagi qonun bankrotlik to'g'risidagi ishda qarzdor uchun majburiyatlarni qisqa muddatlarda bajarishni talab qiluvchi shartnomalarni chetlab o'tish va uning salbiy oqibatlarini ertaroq hal qilishni ta'minlash, shartnomalar shartlarini bartaraf etishga qaratilgan normalarni o'z ichiga olishi lozim. Ko'pgina hollarda shartnomalarning bunday qoidalari qarzdorga reabilitatsiya taomillarini qo'llashga to'siq bo'ladi. AQSh Bankrotlik kodeksi ushbu muammoni kreditorlarni toifalarga taqsimlash bilan bog'liq qoidalar bilan hal qiladi.

Agar sud sanatsiyasi rejasida kreditorning majburiyatlari bo'yicha kreditorning

huquqlari va majburiyatlari, majburiyatni bajarish muddati sud tomonidan reja tasdiqlangan sanagacha vujudga kelmaganligi ko'rsatilgan bo'lsa, reja kreditorning manfaatlariga ta'sir qilmagan deb hisoblanadi va majburiyat dastlabki shartlarga muvofiq bajariladi.

Ko'rsatilgan toifaga sud sanatsiyasi rejasida sud tomonidan tasdiqlaganidan keyin oz muddatga kechiktirilgan talablar va talabning qolgan qismini tegishli majburiyatning dastlabki shartlariga binoan qaytarishni nazarda tutadigan talablar ham kirishi mumkin.

Kreditorlar tomonidan yakka to'lov shartlari bilan kreditorlar toifalarga bo'linishni nazarda tutadigan sud sanatsiyasi rejasini tasdiqlash nafaqat har bir toifa ichida bunday rejani ma'qullash (talablar miqdori va kreditorlar soniga muvofiq), balki barcha toifalar tomonidan bir ovozdan qaror qabul qilishni ham o'z ichiga oladi. Ya'ni kreditorlar talablari toifalarining har biri nafaqat ushbu toifaning talablari qanday qondirilishi to'g'risida, balki boshqa har qanday kreditorlarning talablari qanday qondirilishi to'g'risida ham kelishib olishlari kerak.

Agar reja biron-bir kreditorning manfaatlariga ta'sir etmasa, ularning ovoz berishda ishtirok etishi talab qilinmasa, ular rejani ma'qullagan hisoblanadi.

Agar bir yoki bir nechta talablar toifalari qarzdor tomonidan taklif qilingan yoki tasdiqlangan sud sanatsiyasi rejasini tasdiqlashga qarshi ovoz bersa, reja sud tomonidan kreditorlarning rozilgisiz ma'lum shartlarga rioya qilgan holda tasdiqlanishi mumkin ("cram down" – pastga tushish prinsipi). Bunga faqat rejaga qarshi ovoz bergan kreditorlarning har biri bankrotlik ishida qarzdorning mol-mulkini sotish natijasida olinadiganidan ko'proq narsani olish sharti kiritilishi bilan yo'l qo'yiladi.

"Pastga tushish" prinsipini qo'llash kreditorlarning manfaatlarini buzishga emas, balki ularning iqtisodiy jihatdan asossiz va mantiqsiz pozitsiyasini yengishga qaratilgan bo'lib, rejani tasdiqlash nafaqat qarzdor,

uning xodimlari va jamiyat, balki kreditorning o'zi uchun ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Rejani tasdiqlashda sud jamiyat manfaatlarini, shu jumladan, ish joylarini saqlab qolish zarurligini hisobga olishi kerak. Qarzdorga nisbatan taomillarni joriy etish shartnoma tuzishda taraflar amal qilayotgan shartlarga sezilarli o'zgartirish qilmasligi va qarzdor kontragentining shartnomani bir tomonlama o'zgartirish yoki bekor qilishga asos bo'lmasligi lozim.

Xulosalar

Sudning roli rahbarlikni amalga oshirish, tomonlarning dalillari va bankrotlik to'g'risidagi ishning holatlarini har tomonlama o'rganishdan iborat bo'lishi zarur. Bankrotlik to'g'risidagi ishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, sudning iqtisodiy va moliyaviy xarakterdagi dalillarni baholashi hamda o'zining ichki ishonchiga ko'ra qaror qabul qilishi ishning ajralmas qismi hisoblanadi.

To'lovga qobiliyatsizlik huquqining vazifalaridan biri qarzdorning aktivlari hisobidan kreditorlarning talablarini adolatli qondirish uchun eng tezkor va eng samarali raqobatbardosh tartibni o'rnatishdan iborat. Vaqtinchalik qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan, ammo zarur huquqiy vositalar bilan ta'minlash orqali to'lov qobiliyatini tiklash imkoniyatiga ega bo'lgan qarzdorning manfaatlarini himoya qilish ham nihoyatda muhimdir. Bu davriy inqiroz jaryonlari va iqtisodiy subyektlarni davlat tomonidan iqtisodiy qo'llab-quvvatlashning cheklangan resurslari sharoitida ayniqsa dolzarb bo'lib qoladi. Moliyaviy inqiroz sharoitida, bozor ishtirokchilarining katta qismi inqiroz omillari bosimi ostida bo'lganda, samarali to'lovga qobiliyatsizlik qonunchiligi xavflarni adolatli taqsimlashga imkon beradigan muhim chora bo'lishi lozim.

Bankrotlik to'g'risidagi qonunga takomillashtirishga doir bunday tuzatishlarning kutilayotgan natijalari bankrotlik ishida qo'llaniladigan taomillarning samaradorligini oshirish va kreditorlarning talablarini qanoatlantirish, vaqtinchalik qiyinchiliklarni

boshdan kechirayotgan qarzдорlarning manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bozor munosabatlari sharoitida muqarrar ravishda yuzaga keladigan inqiroz hodisalarini doimiy ravishda bartaraf etish orqali iqtisodiy faoliyat barqarorligi va samaradorligini oshiradi.

To'lovga qobiliyatsizlikni huquqiy tartibga solishda butun dunyoda keng qo'llanilayotgan korxonalar reabilitatsiyasini mustahkamlashga doir tendensiya ustuvorligini o'rnatish lozim. Uning tanlanishi tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash shakli sifatida e'tirof etilishi bilan ahamiyatlidir.

REFERENCES

1. McCormack G. Corporate Rescue Law – an Anglo-American Perspective. UK, University of Leeds, 2008, pp. 66-67.
2. Vitryanskii V.V. Ya bi vvel let na pyat moratoriy na podgotovku lyubix izmeneniy v zakonodatelstvo o bankrotstve [I would introduce a five-year moratorium on the preparation of any changes to the bankruptcy law]. *Vestnik Arbitrazhnogo suda Moskovskogo okruga – Bulletin of the Arbitration Court of the Moscow District*, 2012, no. 3. pp. 14-18.
3. Sidorova V.N. Osobennosti pravovogo regulirovaniya otnoshenii nesostoyatelnosti (bankrotstva): istoriya i sovremennost [Peculiarities of legal regulation of insolvency (bankruptcy) relations: history and modernity]. *Istoriya gosudarstva i prava – History of State and Law*, 2010, no. 3, pp. 4-8.
4. Restructuring & Insolvency 2022. Available at: <http://www.weerawongcp.com/data/know/126.pdf/>.
5. Dobrachev D.V. Denezhnye obyazatelstva: tendentsii razvitiya doktriny i sudebnoi praktiki [Monetary obligations: trends in the development of doctrine and judicial practice]. Moscow, Infotropik Media Publ., 2015, 168 p.
6. Kondrat E.N. Neeffektivnost zakonov i probely v zakonodatelstve kak ugroza finansovoi bezopasnosti gosudarstva [Inefficiency of laws and gaps in legislation as a threat to the financial security of the state]. *Administrativnoe i munitsipalnoe pravo – Administrative and Municipal Law*, 2015, no. 6, pp. 35-36.
7. Egorov D.V. O nekotorykh voprosakh, svyazannykh s prodazhei predpriyatiya dolzhnika v protsedure bankrotstva [On some issues related to the sale of the debtor's enterprise in bankruptcy proceedings]. *Yurist – Lawyer*, 2007, no. 11, pp. 48-52.
8. Special report. Weak Emerging Market Insolvency Regimes Drive Caution April 2010. FitchRatings. Available at: <https://www.fitchratings.com/>.
9. Telyukina M.V. Problemy sovremennoi tsivilistiki [Problems of modern civil law]. Collection of articles dedicated to the memory of S.M. Korneev. Ed. E.A. Sukhanov, M.V. Telyukina. Moscow, Statut Publ., 2013, 348 p.
10. Sidorova V.N. Nesostoyatelnost (bankrotstvo): nekotorye problemy yuridicheskogo sostava [Insolvency (bankruptcy): some problems of the legal composition]. *Yuridicheskii mir – Legal World*, 2009, no. 5, pp. 56-59.
11. Orderly & Effective Insolvency Procedures Key Issues Legal Department International Monetary Fund. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/orderly/>.
12. Lyubanenko A.V., Chukreevlar A.A. Sovremennye tendentsii razvitiya zakonodatelstva Rossiyskoy Federatsii o nesostoyatelnosti (bankrotstve) [Modern trends in the development of the legislation of the Russian Federation on insolvency (bankruptcy)]. *Vestnik Surgutskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Surgut State University*, 2021, no. 2 (32), pp. 106-115. DOI: 10.34822/2312-3419-2021-2-106-115/.

13. Wood P. Principles of International Insolvency. 2nd ed. London, Sweet & Maxwell, 2007, 1064 p.
14. Mann B.H. Bankruptcy in the Age of American Independence. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2009, 358 p.
15. Martino P.D. Approaching disaster: personal bankruptcy legislation in Italy and England, 1880–1939. *Business History*, 2005, no. 1, pp. 23-43. DOI: 10.1080/0007679042000267451/.
16. European Law Institute Projects Conference. Zagreb, Croatia, 2014, September 25. *Business Rescue in Insolvency Law*, European Law Institute. Available at: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/Instrument_INSOLVENCY.pdf/.
17. Nathalie M. The role of history and culture in developing bankruptcy and insolvency systems: The perils of legal transplantation. *Boston College International and Comparative Law Review*, 2005, vol. 28, no. 2, pp. 3-77. Available at: <https://ssrn.com/abstract=1444531/>.
18. Parry R. Introduction. Corporate Rescue. An Overview of recent developments from selected countries in Europe. Eds. B. Gromek, R. Parr. The Hague, London, New York, Kluwer Law International, 2004, pp. 4-8.
19. Warren E. Bankruptcy and Article 9. Statutory Supplement. New York, Wolters Kluwer Law & Business, 2014, p. 38.
20. Bridge C. Insolvency – a second chance? Why modern insolvency laws seek to promote business rescue. *Law in Transition*, 2013, pp. 30-41. Available at: <https://www.ebrd.com/documents/legal-reform/insolvency-a-second-chance.pdf/>.
21. U.S. Bankruptcy Courts – Business and Nonbusiness Cases Commenced, by Chapter of the Bankruptcy Code, During the 12-Month Period Ending December 31, 2021. Available at: https://www.uscourts.gov/sites/default/files/data_tables/bf_f2_1231.2021.pdf/.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

2 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: F. Muhammadiyeva, K. Abduvaliyeva,
Sh. Jahonov, Y. Yarmolik, Sh. Yusupova

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 19.07.2022-yilda tipografiyaga

topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 22,66 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 46.

TDYU tipografiyasida chop etildi.